

նոս Հայուն պատմական անցքերուն եւ կրօնին, ուր տեղ դիտել կու տայ թէ հայ դիցաբանութեան մէջ կը տեսնուին առաւելապէս իրանեան, ասորական եւ նուազ չափով մը ազգային բնիկ աստուածութիւններ, իսկ յունականին ազդեցութիւնն անշնանկ է անոր վրայ: Յառաջանալով Հայերու քրիստոնէութեան դարձը՝ համոզիչ ապացոյցի կարօտ կը համարի Օրմանեանի խօսքը թէ՛ քրիստոնէութիւնը Հայաստան առաքելներէ քարոզուած է, կ'ընդունի սակայն թէ՛ չէ՛ կարելի ժխտել Ս. Գրիգորէ յառաջ նոյնին ծանօթութիւնը Հայերու քով: Հայաստանի գլխաւոր Լուսաւորիչն է Ս. Գրիգոր, որ Կեսարիոյ մէջ եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնը կ'ընդունի: Յետոյ է որ Հայերը յեցած անվաւեր գրութիւններու վրայ Հայաստանի հայրապետութիւնը (կաթողիկոսութիւնը) կը ջանան անկախ հրատարակել, մինչդեռ ի սկզբանէ ո'չ յիշուանց եւ ո'չ ի գործոց աթոռի անկախութիւն տեղի ունեցած է: «Կաթողիկոս» (կամ «քահանայապետ», «հայրապետ») յորջորջանքն անկախութեան ամենեւին չի հակառակիր, վասն զի կաթողիկոսն է՝ ներկայացուցիչ, վասն զի կաթողիկոսն է՝ Հայաստանի համեմատութեամբ Կեսարիոյ աթոռին: Գրիգորի սկզբնական կայանը ոչ թէ վաղարշապատ կամ էջմիածին է (ըստ յետնագոյնաւորութեան), այլ Ալշտիշատ: Հակիրճ խօսքեր նուիրելէ վերջ Լուսաւորիչի յաջորդներուն եւ վարդանանց ժամանակներուն կ'անցնի Tournebize հայկական բաժանման, նկատելով անոր յառաջագայութեան պատճառներն ու ժամանակը (Դենոյ Ա. եւ Բ. ժողովքները 506—507 եւ 554ին): Յետոյ կը նկարագրէ կրօնական երկպառակութիւններն ու միութեան փորձերը, Հայուն ցան ու տառապանքը կիւրապաղատներու, բայց մասնաւորապէս արաբ ոստիկաններու հարսման տակ, ապա Բագրատունիներու հարստութիւնն ու ժամանակակից կաթողիկոսներու գործունէութիւնը: Կը խօսի նաեւ ինչպէս այս շրջանին նոյնպէս առաջին ու վերջին դարերու մատենագիրներու մասին, թէ եւ հարեւանցի ակնարկներով: Ապա կը փոխադրուի Կիլիկիա եւ կը գտնէ հոն սրտապարար տեսարան մը՝ Ռուբինեան իշխաններու եւ թագաւորներու ընդհանրապէս ընտիր գործունէութիւնը եւ կրօնական խանդաշտ շարժումը հայ կաթողիկոսներու:

որոնցմէ Ներսէս Շնորհալին կ'անուանէ «le Fénelon arménien»: Պահլավեան կաթողիկոսներու շարքը կ'որակէ «Népotisme» բառով:

Ռուբինեան շրջանը փակելէ վերջ նկատողութեան կ'առնու Tournebize Կիլիկիոյ եւ էջմիածնի կաթողիկոսներու պատմութիւնը ու Պոլսոյ պատրիարքութիւնն՝ միշտ ուշադրութիւն դարձնելով ասոնց Հռոմի հետ ունեցած յարաբերութիւններուն: Շեշտած է նմանապէս կաթ. Հայերու նուիրապետութեան ծագումն ու կեանքը: Մանրամասնօրէն կը խօսի վերջին տարիներու տառապանքներու մասին: Ի վերջոյ կը դնէ հայ կաթողիկոսներու եւ պատրիարքներու գաւազանագիրքն ու վանքերու ընդարձակ ցուցակը: — Գնահատելի գործ մը:

Յատկապէս պէտք է յիշատակել նաեւ աշխատասիրութեան աղուցուած աշխարհացոյցը¹, որ բաժնուած է երկու մասի՝ Հին Հայաստան եւ Նոր Հայաստան, 1914ին, ուր մանրամասն նշանակուած են կաթ. եւ էջմ. հայ եկեղեցիներու արքեպիսկոպոսական, եպիսկոպոսական քաղաքներն ու վայրերը: Գործիս մէջ մի կարեւոր հատածին առջեւ դետեղուած է յիշատակութիւնն այնքան բաղմաթիւ գրքերու, թերթերու եւն, որոնք ծառայած են Tournebizeի իբր աղբիւր իր այս համառօտ ձեռնարկին եւ կրնան ուրիշներու ալ օժանդակել համանման աշխատութիւններու:

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

DR. JOHANN B. HARING: Grundzüge des katholischen Kirchenrechtes. Dritte, nach dem Codex J. C. umgearbeitete Auflage, Graz 1824. Ulr. Mosers Buchhandlung (J. Meyerhoff), 8°, 1037.

Եկեղեցական իրաւագիտութիւնը մեռեալ գիտութիւն մը չէ, այլ կ'ապրի իր միլիոններէ բաղկացած հասարակութեան հետ յարմարելով միշտ ժամանակի պահանջներուն: Այսպէս 1917ին հրատարակուած նոր Կանոնագիրքը մեծ փոփոխութիւն յառաջ բերաւ եկեղեցական իրաւագիտութեան մէջ,

¹ Գահիրէի մէջ 1924ին Մ. Մեքենեան եւ Մ. Պալեան հրատարակած են Ալոր Հայաստանի աշխարհացոյցը՝ բաւական ընդարձակ եւ գոհացուցիչ պարունակութեամբ: Հոն նշանակուած են գաւառները, բաժնուած են գաւառակները, ցուցուած են երկաթուղիներն ու ճամբաները, ընթեռնի գրուած քաղաքներն ու գիւղերը:

ինչպէս եւ համաշխարհային պատերազմը բազմաթիւ երկիրներու մէջ նոր պետութիւններու ծնունդ տալով կամ միապետութիւնները հասարակապետութեան փոխելով ստեղծեց բոլորովին նոր եկեղեցական — քաղաքական յարաբերութիւններ։ Ուստի այս երկու տեսակէտները բնականաբար իրենց պահանջները կը դնեն եկեղեցական իրաւագէտի առջեւ։ Եւ Դկտր. Հարինգ գիտցած է այս երկու տեսակէտներու լոյսին տակ հինգ տքնաջան տարիներ խղճամիտ կերպով աշխատիլ գործիս վրայ, զոր բաժնած է երկու մասի։ Առաջին մասի մէջ էջ 1—64 կը պարզէ իրաւաբանական, աստուածաբանական եւ եկեղեցական — քաղաքական նախադիտելիք դադափարները։ ապա էջ 64—122 կը խօսի եկեղեցական իրաւագիտութեան աղբիւրներու մասին ընդարձակ եւ այս միայն ինքն իր մէջը գիտական արժէք ունի։ Յետոյ կ'անցնի եկեղեցական յորինուածութեան էջ 122—135 նկատելով ա կղերական վիճակը, ք եկեղեցական պաշտօններն ընդհանրապէս եւ մասնաւորապէս, Գ Ժողովներն իրենց տեսակներով մէկտեղ։ — Երկրորդ մասը նուիրուած է ա եկեղեցական վարչական իրաւունքի եւ այն՝ էջ 336—392 ուսուցանելու իշխանութեան եւ էջ 393—605 Կարգի իշխանութեան։ Երրորդ մէջ ամէնէն աւելի ընդարձակ կը չօչարէ Ամուսնութեան խորհուրդը։ Բ կառավարչական իշխանութեան էջ 605—839, հիւսելով նաեւ եկեղեցական ստացուածքի եւ վանական իրաւունքը. վերջապէս 839—1011 էջերու մէջ ընդարձակ կերպով կը խօսի եկեղեցական դատաստանի եւ պատժական օրէնքներու մասին։

Ուրեմն ինչպէս կը տեսնուի Հեղինակն ամփոփած է իր սլշխատաբերութեան մէջ իրաւագիտական ամէն խնդիր եւ արեւելեան հարցերու մէջ նաեւ հայկականը՝ այսպէս ի մէջ այլոց կը յիշէ թէ Աւստրիոյ ներկայ հասարակապետութեան մէջ օրէնքով ճանչցուած է Հայ-կաթ. Եկեղեցին (էջ 384)։ Եւ այսօր, երբ իւր համալսարանական դասախօսութեանց 25 ամեակին հասարակութեան կը նուիրէ այս անգնահատելի գործը, կը մաղթենք որ վաստակաւոր Հեղինակը տեսնէ ասոր ուրիշ տպագրութիւններն ալ։

ՀԱՅԿ ԱՃԵՄԵԱՆ՝ Տէր Ներսէս արքեպ. Մելիք-Թանգեան, իւր ազգային եւ հասարակական գործունէութեան քառասնամեայ յորելեանի առթիւ, 1886—1896. Վննետիկ 1926, 8^օ, էջ 51, պատկերազարդ։

Ներսէս արքեպ. Մելիք-Թանգեան, որդի Պետրոս Բէկի եւ Զաւահի, ծնած է Բռնակոթ գիւղի մէջ 1866 Մարտ 16/29ին։ Էջմիածին ուսման ու կրթութեան ընթացքը բոլորելէն յետոյ՝ Նախ իր հայրենիքն ապա Շուշի եւ Բագու (1886—1896) ուսուցչութեամբ կը զբաղի։ Յաջորդ տարին Պետերբուրգ անցնելով համալսարան կը յաճախէ եւ արդէն 1900ին իրաւաբանական մասնաճիւղն աւարտած՝ կը փութայ Էջմիածին, ուր մէկ տարի վերջ քահանայ կը ձեռնադրուի։ Խրիմեան կաթ. զինքը կը ղըկէ Տաթեւ, զոր ամէն տեսակէտէ կը յառաջացնէ, ասոր վրայ Սիւնիքի թեմին առաջնորդ. փոխանորդ կը կարգուի։ Տագնապաշատ օրերու մէջ կ'անցնէ այս պաշտօնը։ 1906ին Էջմիածնի մէջ կը ստանձնէ հայրապետական դիւանապետի պաշտօնը, որմէ սակայն կը ստիպուի հրաժարիլ Ս. Խաչ վանքին մէջ (Խրիմ) արքայական կիսնքի մը դատապարտուելու՝ իբր թէ անհնազանդ ոռուս պետութեան։ Մատթ. Բ. Իզմիրլեան կաթ. ի միջնորդութեամբ 1909ին ասկէ ազատուելով Էջմիածնի «Վանական կառավարութեան» նախագահ կ'ընտրուի։ Գէորգ Ե. կաթ. Սուրենեան զինքը կը ղըկէ Արարատական տեղւոյն թեմական խնդիրներու լուծման համար։ Հոս Ժողովքով նա կ'ընտրուի առաջնորդ եւ 1914ին կը ձեռնադրուի Էջմիածնի մէջ եպիսկոպոս ու ապա արքեպիսկոպոս կ'անուանուի։ Համաշխարհական պատերազմի օրհասական տարիներուն օգնութեան ձեռք կը կարկառէ ցաւաշատ եւ գաղթական աղգայիններու, մանաւանդ իր թեմականներուն, երբ Թրքերը Թաւրիզ կը կոխեն։

Ներսէս արքեպ. ունի գրական գործունէութիւն ալ։ Շուշի 1893ին կը հրատարակէ Աշխարհաբարի քերականութիւն մը, Մոսկուա 1894ին «Մշակ եւ Նոր Դար, կուսակցութիւններ եւ մի քանի խնդիրներ» եւ ապա տարիներ յետոյ է՝ «Հայոց եկեղեցական իրաւունքը» երկհատոր աշխատութիւնը (տպ. Շուշի 1903 եւ 1905, գրախօսական մը տես թերթիս մէջ, 1904, էջ 206, 213)։

Այս է ահա համառօտ բովանդակութիւնն Աճէմեանի գրքին, զոր այնքան խանդավառութեամբ ու հիացումով յօրինած է։

Հ. Ա. Հ.

